

Från idiot till medborgare: de utvecklingsstördas historia

Bokens författare: Karl Grunewald
Gothia förlag, 2009

Det här är första boken som beskriver historien kring barn, unga och vuxna med utvecklingsstörning från antiken till nutid. Det är ett imponerande verk på närmare 500 sidor och spänner över medicinska, sociala, juridiska, ekonomiska och religiösa områden. Den här recensionen utgår från ett socialt perspektiv.

Här visas betydelsen av sociala, ekonomiska och politiska attityder i samhället som också är viktiga bestämningsfaktorer för hälsa. Det är en del av vår historia som aldrig tidigare har berättats på ett så heltäckande sätt som i den här boken. Den visar vilka attityder och värderingar som styr vårt handlande mot de avvikande och belyser därmed en viktig del av vårt kulturarv.

Det är en förfärande historia som rullas upp. Att vara utvecklingsstörd var förr detsamma som att vara oönskad, utstött och hånad. Många placerades på anstalter under omänskliga förhållanden. De blev utnyttjade och sedda som icke mänskliga. Samma öde kunde drabba även andra med svår funktionsnedsättning. Den kamp som beskrivs gällde inte bara materiell välfärd, det var själva människovärdet det handlade om. Man kan säga att boken handlar om samhällets värdering och behandling av olika männis-

kor.

Den skepticism som fortfarande råder inom delar av handikappområdet gentemot hälsosatsningar blir därmed också förstälilig. Hälsa är och har varit förknippat med perfekta kroppar, friskhet och skönhet. Till den sfären har personer med funktionsnedsättning aldrig varit välkomna. Så även om boken i första hand inte handlar om folkhälsa ger den en bakgrund till vissa av våra ställningstaganden inom folkhälsoområdet också idag.

Författaren

Karl Grunewald är född 1921, läkare och specialist i barn- och ungdomspsykiatri. Han var medicinalråd och chef för Socialstyrelsens byrå för funktionshindrade. Dessförinnan var han under 1960-talet överinspektör för vården av utvecklingsstörda. Han var en av de mest drivande krafterna bakom omvandlingen från anstaltsvård till social service under andra halvan av 1900-talet.

Under lång tid personifierade han tron på allas lika värde och kampen mot förtryck. Som byråchef på Socialstyrelsen använde han bland annat tillsynsrollen för att driva på. Utan att ta till överord kan man säga att Grunewald inte bara följde utvecklingen,

han ledde den!

Benämningen på personer med begåvningshandikapp har växlat över tid, mycket mer påtagligt än för andra grupper. Grunewald har använt den beteckning som gällde vid den tid som beskrivningen avser. Det gör att karaktären hos de olika tidsåldrarna framhävs.

Kyrkans roll

En av orsakerna till fördomar och nedvärderande attityder ännu in i vår tid härstammar från kyrkan. Grunewald beskriver den djupt rotade traditionen att betrakta funktionshinder som ett särskilt tecken på synd.

Grundläggande i kristendomen är att människan är skapad till Guds avbild. Därför är den fulländade kroppen idealet, den utgör norm för människan. Evangeliernas berättelser om hur Jesus botar sjuka förstärker den inställningen.

Normen som icke funktionshindrad har medfört att stora delar av mänskligheten har uppfattats som avvikare och inte som fullvärdiga medborgare. I boken får man sedan följa hur kyrkans syn på funktionshinder som ett Guds straff allt mer ersätts av kunskaper liksom att barmhärtighetsinställningen ersätts av en icke-religiös välgörenhet.

Socialt arv

Det finns mycket annat i boken som inte bara är historiskt intressant utan också har bäring på dagens diskussioner. Anhängare av ärftlighetsläran an-

såg att sinnesslöhet, framförallt lindrig sådan, var ärftligt betingad. Man noterade visserligen att de i huvudsak kom från underklassen men såg inte fattigdomens och understimulansens betydelse. Detta trots att en lärobok från 1877 förkunnade att idioti kunde orsakas av ”brist och försakelse”.

Fattiga familjer hade oftare sinneslöa barn än vad välbärgade familjer hade. Sambandet slogs fast av en statistiker år 1885. Socialt arv, tidigare kallat ”ospecifikt funktionshinder av kulturella orsaker”, visade sig nära förknippat med fattigdom. Sinnesslöfrågan var en klassfråga, men den formulerades inte som sådan.

Idag är det ett erkänt faktum att fattigdom kan orsaka funktionsnedsättning och att funktionsnedsättning ofta leder till fattigdom.

Men det talas det inte så ofta om, varken i handikapprörelsen eller i samhället i övrigt. De sociala villkoren är sällan på dagordningen.

Vårdideologi

Grunewald visar hur det första ideologiska genombrottet i synen på barn och vuxna med utvecklingsstörning kom, då föräldrar slöt sig samman i föreningar. När föräldrar började träda fram i län efter län och berätta om utvecklingsstörda barn bröts hemlighetsmakeriet. Från att ha varit okända och anonyma började föräldrarna uttala sig i media och berätta om sina upplevelser. Bildandet av Riksförbundet FUB (1956) ser han som det bästa som kunde hända för att få bort rådande fördomar.

Under 1950- och 1960-talen ändrades allmänhetens inställning till personer med utvecklingsstörning radikalt och därmed även inställningen till vårdpersonalen. Sakligt sett borde detta ha varit enbart positivt. Men i boken visas vilken turbulens som uppstod när personalen fick ökad utbildning och stöd av experter. Personalen mötte nu inte bara respekt och förståelse för en utsatt arbetssituation utan också ökade krav. Både den gamla och den nya personalen kom i kläm. För den personal- eller arbetsledare inom vård och omsorg som vill genomföra förändringar finns här mycket tänkvärt.

Grunewald redogör också varför vårdideologin svängde en bit in på 1900-talet. Från att ha handlat om att skydda sinneslöa mot samhället övergick nu syftet till att skydda samhället mot sinneslöa. Här finns jämförelser med dagens mediedebatt rörande psykiskt sjuka och farlighet.

Tillsynens roll

Det märks att boken inte är skriven av en neutral chefstjänsteman. Engagemanget finns överallt vilket gör läsandet levande. De många bilderna och tidningsklippen tar läsaren med till en annan tid. Tillsynen över omsorgen var hela tiden ett stridsämne. Socialstyrelsen med Grunewald i spetsen ivrade för ökad kontroll och strängare bestämmelser. Det var sällan huvudmännen som hade de höga ambitionerna, därför utkämpades många strider.

Diskussionerna i riksdagen åskådliggör hur tongångarna gick och debatterna är spännande att följa. Hur tillsynen skulle vara utformad var en het potatis. Många replikskiften är belysande för den syn som rådde, och vissa är rent av underhållande.

Ett exempel är följande replikskifte. Socialminister Sven Aspling (S) ville att tillsynen skulle ha en mer allmän inriktning. Gabriel Romanus (FP) anförde att det finns få områden där inspektionsverksamheten är så viktig som inom omsorgen. Debatten fortsätter men avslutas med att Romanus säger: ”Det har klagats över att rapporterna innehåller detaljer, som att sittringarna på toaletterna har gått sönder. Vem skulle vilja ha det så? Det är detaljerna som skapar miljön.” Aspling kunde nu inte annat än instämma.

Ekonomi

Så här efteråt är det mycket som verkar helt otroligt. Fram till 1954 var det bara de bildbara barnen och ungdomarna som hade lagstadgad rätt till kostnadsfri undervisning och vård!

Oviljan hos samhällets olika instanser att genomföra förbättringar har många gånger hävdats bero på brist på resurser. Ett samhälle kan, av förklarliga skäl, inte avsätta mer medel än som finns. Men Grunewald avslöjar obarmhärtigt att det i många fall även funnits andra värderingar bakom som inte varit helt genomtänkta.

Avslut

Boken är ett unikt historiskt dokument genom att den behandlar en helt oöverträffad reformperiod i såväl Sverige som övriga världen. Som lärobok är den lysande och för forskare bör den vara en guldgruva. Dessutom är texten både väl dokumenterad och lättläst.

Även om den inte behandlar folkhälsa vill jag ändå rekommendera boken till den som vill bredda och fördjupa folkhälsopolitiken.

Vårt övergripande folkhälsomål talar om ”god hälsa på lika villkor för hela befolkningen”. Hur har ”hela befolkningen” i det dagliga folkhälsoarbetet kunnat omvandlas till dem som inte har någon funktionsnedsättning? Och hur har lika villkor kunnat bli synonymt med lika insatser? Normalt brukar avses att det behövs riktade insatser till vissa, för att uppnå lika villkor för alla. Finns det måhända rester kvar av attityder som vi inte vill kännas vid? Det finns mycket att reflektera över i Grunewalds genomgång.

Ylva Arnhof
Statens folkhälsoinstitut
ylva.arnhof@fhi.se